

فرا تحلیل مطالعات ناظر بر اعتیاد مجازی و عوامل اجتماعی تبیین کننده در جامعه ایرانی

پریسا آهنگری نمین^۱، سیدعلی رحمانزاده^۲، افسانه مظفری^۳، علی اکبر فرهنگی^۴، نوروز هاشم‌زهی^۵

تاریخ دریافت: ۰۲/۱۱/۱۸، تاریخ تایید: ۰۲/۱۲/۱۰

چکیده

هدف پژوهش حاضر فراتحلیل پژوهش‌های انجام شده در زمینه تعیین کننده‌های اجتماعی اعتیاد مجازی، جهت برآورد اندازه اثر عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد مجازی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش را تمام پژوهش‌های انجام شده تا پایان پائیز ۱۴۰۱ در زمینه موضوع مورد مطالعه تشکیل دادند. از طریق نمونه‌گیری هدفمند ۱۵ پژوهشی که دارای ویژگی‌های مناسب برای ورود به فراتحلیل بودند، انتخاب شدند. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات، از ویرایش دوم نرم‌افزار جامع فراتحلیل (CMA) استفاده شده است و با توجه به ناهمگونی بین مطالعات انجام شده از مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر استفاده شد. نتایج این مطالعه نشان داد که اندازه اثر برآورد شده ۰,۴۱۲ می‌باشد که بر اساس نظام تفسیر کوهن در محدوده اطمینان در سطح متوسط رو به بالا می‌باشد. به بیانی دیگر اعتیاد مجازی در سطح متوسط رو به بالایی متأثر از عوامل اجتماعی می‌باشد، همچنین نتایج حاصل از اندازه اثر تک‌تک عوامل اجتماعی نشان داد که به ترتیب «اعتماد اجتماعی»، «سبک زندگی»، «حمایت اجتماعی» و «روابط اجتماعی و خانوادگی» دارای بیشترین تأثیر بر اعتیاد مجازی بودند. با توجه به فراگیر شدن استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و به منظور کاستن از جنبه‌های منفی وابستگی به آن، توجه به عوامل اجتماعی مرتبط به آن ضروری است.

واژه‌های کلیدی: اعتیاد مجازی، تعیین کننده‌های اجتماعی، فراتحلیل، اندازه اثر.

^۱. دانشجوی مقطع دکتری گروه علوم ارتباطات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(P.namin49@gmail.com)

^۲. دانشیار و عضو هیأت علمی گروه ارتباطات اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال (نویسنده مسئول)

(S.A.Rahmanzadeh@iauet.ac.ir)

^۳. دانشیار و عضو هیأت علمی گروه علوم ارتباطات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران:

dr.afsaneh.mozaffari@gmail.com

^۴. استاد و عضو هیأت علمی گروه مدیریت دانشگاه تهران (dr_aafarhangi@yahoo.com)

^۵. استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی و ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق (n.hashemzehi@iauet.ac.ir)

بیان مسئله

در دهه‌های اخیر شاهد تغییرات و تحولات شگرف در عرصه فناوری رایانه‌ای و اطلاع رسانی هستیم که تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مهمی را در جوامع بجا می‌گذارد. اینترنت یکی از محصولات انقلاب رایانه‌ای است که گستره وسیعی از امکانات و کاربردهای زیادی برای کاربران فراهم می‌سازد. اغلب جامعه‌شناسان و کارشناسان رسانه بر این باورند که ظهور اینترنت و رسانه‌های نوین ارتباطی به تحولی شگرف در معادلات اجتماعی و معرفتی جهان منجر شده است، به گونه‌ای که ورود به دنیای مجازی به افراد فرصت تجربه شکل خاصی از ارتباطات اجتماعی را داده است که در آن، حضور اجتماعی واقعی وجود ندارد (عبداللهی، ۱۳۹۹: ۲۵). ویژگی‌های ارتباط از طریق اینترنت و امکاناتی نظیر شبکه‌های اجتماعی مجازی از یک سو و افزایش روزافزون کاربران این شبکه‌های اجتماعی و جذابیت برقراری این نوع ارتباط از سوی دیگر، نشان‌دهنده شکل‌گیری و صورت‌بندی جدیدی از تعامل‌های اجتماعی است (نوغانی و چرخ زرين، ۱۳۹۲: ۱۷۴). در واقع اینترنت مردم را در عرصه شبکه‌های مجازی به آنجایی هدایت می‌کند که مردم بتوانند همدیگر را ملاقات کرده و تعامل داشته باشند. از همین رو امروزه اینترنت بسیاری از خدمات اینترنتی را گسترش داده است که یکی از آنها شبکه‌های اجتماعی بوده است (جوهری، ۱۴۰۱: ۲۳).

امروزه شبکه‌های اجتماعی مجازی مورد توجه ویژه کاربران قرار گرفته و به بخش جدایی‌ناپذیر زندگی بیشتر کاربران تبدیل شده است. شبکه‌های اجتماعی مجازی متشکل از سایت‌هایی هستند که کاربران می‌توانند علایق و افکار خود را با افراد دیگر در میان بگذارند، به عبارت دیگر به واسطه شبکه‌های اجتماعی مجازی ارتباطی، تبادل پیام‌های در جریان در زمان و مکان، بین کاربران صورت می‌گیرد (صادق‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۳۶). شایان ذکر است ایران یکی از کشورهایی است که ضرایب نفوذ اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی در آن به سرعت در حال افزایش بوده است، به نحوی که طبق آمارهای موجود ضریب نفوذ اینترنت در سطح کشور و در بین اقشار مختلف ۶۱٪ و در بین جوانان، بالای ۹۰٪ است، این در حالی است که به‌طور متوسط، نصف مدت زمان استفاده از اینترنت در بین کاربران ایرانی، صرف شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌شود (عبداللهی، ۱۳۹۹).

امروزه تصور می‌شود که بیش از ۴۰ درصد از جمعیت جهان به اینترنت دسترسی دارند و استفاده از دستگاه‌های تلفن همراه در این زمینه به ویژه استفاده از تلفن‌های هوشمند رو به افزایش است (مونتگ و همکاران^۱، ۲۰۱۸؛ وولنیویچ و همکاران^۲، ۲۰۱۸) در واقع امروزه جمعیت عظیمی در ایران و در دنیا از اینترنت استفاده می‌نمایند، این پدیده به دلیل مفید بودن در آموزش، اوقات فراغت و انتقال اطلاعات، پیشرفت‌های بزرگی را برای جامعه به همراه داشته است، اگرچه

^۱ . Montag et al

^۲ . Wolniewicz et al

باعث ایجاد یک اختلال اعتیاد نیز شده است که با تخمین شیوع تقریباً ۲ درصدی در جمعیت بزرگسال جهان، نگرانی‌های زیادی را ایجاد کرده است (کاز و لوپزفرناندز^۱، ۲۰۱۶). در واقع با وجود مزایای بی‌شمار این فن‌آوری و تحولات مثبتی که در زمینه ارتباطات ایجاد کرده است، متأسفانه تبعات و عوارض منفی‌ای را هم به استفاده از اینترنت نسبت داده‌اند، به نحوی که استفاده فزاینده از فناوری‌های هوشمند و نفوذ گسترده اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از افراد خصوصاً جوانان را با اختلال بهداشت روانی و ارتباطات اجتماعی ناشی از ابتلا به اعتیاد به فضای مجازی^۲ و شبکه‌های اجتماعی مواجه ساخته است. نظریات مختلف اشاره کرده‌اند که استفاده وسواسی از اینترنت یک مشکل بهداشت عمومی است و باید آن را به عنوان یک اختلال وسواس فکری-اجباری در نظر گرفت (لوزانو بلاسکو و همکاران^۳، ۲۰۲۲). وابستگی به فضای مجازی و اینترنت و استفاده اعتیادی از آن موجب اختلال و بی‌نظمی در سطح زندگی و جامعه می‌شود (معدفر و همکاران، ۳:۱۳۸۴). شایان ذکر است یانگ برای اولین بار اعتیاد به اینترنت را به عنوان یک اختلال مفهوم سازی کرد (پان و همکاران^۴، ۲۰۲۰). اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی به عنوان یکی از مصادیق اعتیاد اینترنتی یک فرایند آسیب‌شناسی استفاده از اینترنت است که باعث ایجاد یک وضعیت روانی می‌شود که در آن حالت، رفتار شخص مختل شده و یک اختلال در وضعیت شناختی فرد ایجاد می‌شود. در حقیقت این اختلال را می‌توان به عنوان عدم کنترل در استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی تعریف کرد، به گونه‌ای که بر زندگی شخصی کاربر تأثیر می‌گذارد (پوون^۵، ۲۰۱۸). اعتیاد مجازی که به عنوان استفاده بیمارگونه یا مشکل‌زا از فضای مجازی نیز توصیف می‌شود، به عنوان الگویی از استفاده بیش از حد یا اجباری از فضای مجازی که باعث ایجاد ناراحتی یا اختلال می‌شود، تعریف شده است (ژو و همکاران^۶، ۲۰۲۱) از علائم این وضعیت روانی می‌توان به ایجاد مشکلات درونی در فرد، مشکلات و مسائل ایجاد شده در محل کار، فراموش کردن مسئولیت در قبال خانواده، دوستان و شغل اشاره کرد. این بیماری مانند هر بیماری دیگری نیازی به شناخت و درمان دارد (اقدام‌پور و همکاران، ۹۸:۱۳۹۸).

شایان ذکر است در سال‌های اخیر در خصوص اعتیاد مجازی یا اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن مطالعاتی صورت گرفته است و این مطالعات در جوامع آماری مختلف به بررسی اعتیاد مجازی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن پرداخته شده است. پراکندگی و گستردگی مطالعات در این حوزه و رواج رویکردهای مختلف در این خصوص منجر به نتایج نسبتاً متفاوتی شده است که لزوم انجام یک مطالعه فراتحلیل برای رسیدن به تصویری جامع‌تر از تعیین

^۱ . Kuss & Lopez-Fernandez

^۲ . Cyber addiction

^۳ . Lozano-Blasco et al

^۴ . Pan et al.

^۵ . Poon

^۶ . Xu et al

کننده‌های اجتماعی اعتیاد مجازی را ایجاب کرده است. شایان ذکر است روش فراتحلیل می‌تواند گزارش‌های گوناگون و متنوع پژوهشی، نوشته‌های بلا تکلیف و بدون استفاده در آرشیو کتابخانه‌ها، مراکز پژوهشی، سازمان‌ها و دانشگاه‌ها را از سرگردانی نجات دهد و آنها را منسجم‌تر ارائه کند. تردیدی نیست که ترکیب نتایج و استفاده از پژوهش‌های صورت یافته پیشین به عنوان واحد تحلیل برای کسب تصویری کلی و شفاف از یک موضوع پژوهشی، به مراتب مؤثرتر و مفیدتر از تعریف پژوهشی جدید است، زمانی که نتایج پراکنده چندین طرح مطالعاتی به یکدیگر مرتبط می‌گردند، شبکه دائمی دانش به جریان می‌افتد و نتایج و راهکارها با اتصال به یکدیگر می‌توانند در ابعاد متفاوت به حل یک مسئله منجر گردند. لذا در مجموع می‌توان گفت مطالعات و پژوهش‌های فراتحلیل محور، امکان درک نقایص و کاستی‌های حوزه پژوهش و ارائه چشم‌اندازی جامع‌تر از یافته‌های علمی در قالب مفاهیم و اندازه‌های آماری را فراهم می‌سازند، لذا هدف اصلی این پژوهش، ترکیب و مقایسه نتایج و یافته‌های آماری پژوهش‌های انجام شده در زمینه تعیین کننده‌های اجتماعی اعتیاد مجازی جهت رسیدن به نتیجه‌ای منسجم از میان نتایج پراکنده مطالعات با به‌کارگیری روش فراتحلیل می‌باشد.

مبانی مفهومی و نظری

اعتیاد به اینترنت یا اعتیاد سایبری از مهمترین اعتیادها محسوب می‌شود. بدلیل اینکه در ابتدا اجماع و توافق همگانی برای معیارهایی تشخیصی اعتیاد به فضای مجازی وجود نداشت، ارزیابی شیوع اعتیاد به اینترنت مشکل بود. این توافق در پژوهش‌های مختلف بین ۱ تا ۳۰ درصد ذکر شده است. هر چند که معیارهای خاصی برای تشخیص اعتیاد اینترنتی که مورد توافق پژوهشگران این زمینه باشد گزارش نشده است، اما عناصر تشخیصی ذکر شده است که عبارتند از: تغییر خلق و خو، درگیری و تعارض با اطرافیان و دوستان، علاقه به کناره‌گیری و ... (صادق زاده و همکاران، ۱۳۹۷:۲۳۶). هولمز^۱ در تعریف خود از اعتیاد اینترنتی به تعریف استفاده طبیعی و معمولی اینترنت پرداخته و می‌گوید که هرگاه میزان استفاده از اینترنت به کمتر از نوزده ساعت در هفته برسد، در آن صورت می‌گوئیم که فرد به صورت طبیعی از اینترنت استفاده می‌کند، بنابراین از نظر هولمز، فردی که بیش از نوزده ساعت در هفته از اینترنت استفاده می‌کند معتاد به اینترنت است (هزارجریبی و صفری‌شالی، ۱۳۹۱:۸).

یونگ^۲ نیز اشاره می‌کند که فرد معتاد کسی است که حداقل ۳۸ ساعت در هفته و یا ۸ ساعت در روز، وقت خود را صرف استفاده از اینترنت می‌کند. متخصصان در زمینه آسیب‌شناسی، محدودترین تعریف را برای طبقه‌بندی استفاده از اینترنت ارائه می‌دهند. به طوری که چنانچه فرد در هفته ۲ تا ۳ ساعت از اینترنت استفاده کند، یک کاربر معمولی و

^۱. Holmes

^۲. Young

چنانچه میزان استفاده وی از اینترنت به ۸/۵ ساعت و یا بیشتر برسد، کاربری است که باید مورد بررسی‌های آسیب‌شناسانه قرار گیرد (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۶:۴۳). این اختلال با عناوین متفاوتی از قبیل «وابستگی رفتاری به اینترنت»، «استفاده مرضی از اینترنت»، «استفاده مشکل‌زا از اینترنت»، «استفاده بیش از اندازه از اینترنت»، «سوء استفاده از اینترنت» و «اختلال اعتیاد به اینترنت» معرفی می‌شود. علی‌رغم پژوهش‌های گسترده در این زمینه، هنوز توافقی در بین روان‌شناسان در زمینه تعریف و اندازه‌گیری این اختلال حاصل نشده است. به‌طور کلی این اختلال را می‌توان به‌عنوان نوعی استفاده از اینترنت که بتواند مشکلات روان‌شناختی، اجتماعی، درسی یا شغلی در زندگی فرد ایجاد کند تعریف کرد. اعتیاد اینترنتی، نوع اختلال و بی‌نظمی و سواسی است که برخی ویژگی‌های آن مشابه شرایط آسیب‌شناسانه است. در واقع زمانی می‌توان گفت که فرد دچار اعتیاد اینترنتی شده است که دارای علائم خستگی زودرس، تنهایی، افسردگی و غیره باشد. روش‌های درمان این نوع اعتیاد، رفتار درمانی شناختی و تقویت درمانی انگیزش است (معیدفر و همکاران، ۱۳۸۶:۴۴). در ادامه رویکردهای نظری مرتبط به هر یک از این مفاهیم تشریح می‌گردد.

عمده‌ترین دیدگاه‌های غالب در رشته جامعه‌شناسی، سه دیدگاه کارکردگرایی، تضاد و کنش متقابل نمادین می‌باشند، البته باید اذعان داشت که هیچکدام از این دیدگاه‌ها، لزوماً بهتر از بقیه نیستند. چرا که هر یک از زاویه متفاوتی به موضوع نگاه و به تحلیل آن می‌پردازد، حال به شرح هر یک از این دیدگاه‌ها پرداخته می‌شود؛

دیدگاه کارکردگرایی

کارکردگرایی در تبیین پدیده‌های اجتماعی، به خدمتی که این پدیده‌ها در نظم و تعادل چارچوب اجتماعی دارند، توجه و همه رخدادها و فعالیت‌های نهادینه شده را براساس نیازهای جامعه توجیه می‌کند. از نقطه نظر کارکردگرایی، اینترنت به‌عنوان همگرایی تمامی اشکال رسانه‌های الکترونیکی در یک شبکه خنثی از آگاهی مشترک انسان‌ها در سطح بین‌المللی قلمداد می‌شود. عبارت مورد نظر بیانگر دو کارکرد مهم اینترنت است: ۱) اینترنت نقش یک شبکه خنثی را بازی می‌کند که امکان دسترسی به ایده‌ها و اندیشه‌های ارسالی افراد از سراسر جهان را فراهم می‌کند، ۲) برای بررسی دیدگاه کارکردگرایان راجع به اینترنت، می‌توان از مفاهیم مرتن^۱ برای تحلیل پیامدهای کلی اینترنت بر جامعه کمک گرفت. مفاهیم کارکردهای آشکار^۲ و پنهان^۳ و کژکارکرد^۴ این نکته را یادآوری می‌کنند که در ارزیابی اینترنت، باید پیامدهای خواسته و ناخواسته‌ای بود که هم باعث ایجاد نظم و هم باعث ایجاد اختلال می‌شوند. اینترنت برای انجام کارهای متعددی طراحی شده است از جمله، انتقال سریع و کارآمد اطلاعات و ایجاد یک نظام اطلاعاتی مشترک بدون

^۱. Merton

^۲. Manifest function

^۳. Latent function

^۴. Dysfunctions

کنترل مرکزی. در کارکرد انتقال میراث فرهنگی، رسانه‌ها ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و فرهنگی را از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند و با گسترش بنیان تجربه مشترک، انسجام اجتماعی را تقویت می‌کنند. جامعه‌پذیری^۱ از طریق رسانه‌ها و فضای مجازی، فرایندی است که با جذب و درونی سازی ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی توسط مردم صورت می‌گیرد. همچنین فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند آرام بخش و شادی آفرین باشند. سرگرم کننده بودن شبکه‌های اجتماعی به گریز از مشکلات روزمره و پر کردن اوقات فراغت کمک می‌کند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۴۵).

رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی علاوه بر ایفای نقش‌ها و کارکردهای مثبت در جامعه، در جهت ایجاد نظم و انسجام اجتماعی و بسیج همگانی، در مواقعی دارای کژکارکردهایی هستند که برای جامعه و مخاطبان تبعات منفی دارند. در ایفای کارکرد خبری و اطلاع رسانی و نظارت بر محیط، چنانچه رسانه‌ها به خطرات و تهدیدهای احتمالی بیش از حد تأکید کنند، باعث ترس و وحشت مردم می‌شوند. همچنین رسانه‌ها با انتشار بیش از حد اخبار و اطلاعات و جذب این اطلاعات توسط مردم، باعث تخدیر ذهنی، رخوت و بی‌اعتنایی مخاطبان می‌شوند. در ایفای کارکرد همبستگی، چنانچه رسانه با تأکید بیش از حد بر ثبات و انسجام اجتماعی، نسبت به آزادی فردی و دگرگونی اجتماعی بی‌اعتنا باشند، دارای آثار و پیامد منفی‌ای چون سازگاری توده‌ها، شکل‌گیری افکار قالبی، جلوگیری از نوآوری و تغییر اجتماعی و کاهش نقد و انتقاد خواهند بود. در ایفای نقش انتقال میراث فرهنگی، رسانه‌ها می‌توانند دارای کژکارکردهایی چون تقویت جامعه توده‌وار و تضعیف خرده فرهنگ‌ها، گرایش به همسان‌سازی و جلوگیری از توسعه فرهنگی باشند. کارکرد سرگرمی رسانه‌ها و کمک آنها به پر کردن اوقات فراغت، دارای کژکارکردهایی چون وابستگی بیش از اندازه به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی (اعتیاد اینترنتی)، غفلت از واقعیت، تنزل سلیقه عمومی، تخریب هنر متعالی و عادت به تن‌آسایی است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۶۷).

دیدگاه تضاد

برخلاف کارکردگرایان که بر مسئله نظم و ثبات تأکید دارند، نظریه‌پردازان تضاد بر تضاد به عنوان یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر زندگی اجتماعی و به عنوان مهمترین عامل تغییر اجتماعی تأکید می‌کنند. نظریه‌پردازان تضاد بر نقش رقابت در ایجاد تغییر تأکید می‌کنند. براساس این دیدگاه، گروه‌های فرادست و فرودست جامعه برای کسب منابع کمیاب و با ارزشی با یکدیگر رقابت می‌کنند. گروهی که کنترل بر این منابع را در دست می‌گیرد، برای حمایت از منافع‌شان در مقابل مقاومت گروه دیگر تلاش می‌کنند. از منظر دیدگاه تضاد، اینترنت بعنوان یک عامل تغییر، نمود کامل تضاد است، چرا که اینترنت محصول جنگ سرد است. طبق آمار ارائه شده، تا سال ۱۹۹۶ شمار شبکه‌های ثبت‌شده در وزارت دفاع،

^۱. Socialization

بیش از سایر انواع سایت‌ها اعم از آموزشی، دولتی و یا شبکه‌های تجاری بوده است. نظریه‌پردازان اینترنت، بر اینترنت به عنوان جزئی از ابزار تولید، بویژه کسب و کار آن تأکید می‌کنند. این نظریه‌پردازان بر این باورند که اگرچه اینترنت بعنوان یک ابزار کسب و کار هنوز در مراحل آغازین توسعه است، اما رده‌های ظهور آن را می‌توان در یک نیاز محوری نظام سرمایه‌داری دانست، یعنی نیاز به یک بازار بسیار وسیع برای تولیدات خود، جستجوی یک فناوری که به آن اجازه بدهد تا همه جا آشیان گزینند، همه جا مستقر شوند و با همه جا ارتباط برقرار کند (سرمایه‌داری) نمی‌تواند بدون تحول اساسی در ابزارهای تولید و از طریق آن در روابط تولید و به کمک این دو در کل روابط جامعه تحقق یابد (معدفر و همکاران، ۱۳۸۴: ۳۵).

دیدگاه کنش متقابل نمادین

نظریه‌پردازان کنش متقابل نمادین به دنبال کشف معانی‌ای می‌باشند که مردم به کلمات، کنش‌ها، ابژه‌ها و خصوصیات انسان می‌دهند. یک چنین حوزه تمرکز وسیعی، موقعی که قرار است در مورد اینترنت به کار برده شود، انعطاف‌پذیری قابل توجهی به ما می‌دهد. برای مثال، ما می‌توانیم از این دیدگاه برای آزمون واژه‌نامه و قواعد اینترنت استفاده کنیم. چرا که اینترنت حاوی واژه‌نامه و قواعدی است که با تعامل و رفتار انسانها در اینترنت ارتباط داشته و بر آن حاکم است. نظریه‌پردازان کنش متقابل نمادین، همچنین علاقمند بررسی تصاویر رسانه‌ای روی اینترنت و کاربران آن و به عبارتی روشن‌تر، به دنبال هر گونه تلاش دیگری هستند تا اینترنت و کاربران آن را بازشناسند. برای این دیدگاه، تصاویر اهمیت زیادی دارند، چون که مردم رفتار و واکنش‌های‌شان را پیرامون این تصاویر سازمان می‌دهند.

نظریه‌پردازان کنش متقابل بعد دیگری را هم به شیوه نزدیکی ما به وقایع اجتماعی اضافه می‌کنند. بدین صورت که آنها بدنال بررسی این موضوع هستند که بخش‌های درگیر در اینترنت، چگونه یک واقعه را تفسیر می‌کنند. از این زاویه، این نظریه‌پردازان، به بسط دیدگاه‌های کارکردگرایی و تضاد می‌پردازند که بر ریشه‌ها (نیازهای اجتماعی در مقابل سود) و پیامدها (ثبات در مقابل ازهم‌گسیختگی و استثمار) تأکید دارند (معدفر و همکاران، ۱۳۸۴: ۳۷).

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع فراتحلیل بوده است. روش اجرای فراتحلیل در پژوهش حاضر، شامل مراحل زیر می‌باشد؛ مرحله اول) تعریف موضوع پژوهش که موضوع پژوهش حاضر تعیین کننده‌های اجتماعی اعتیاد مجازی با استفاده از رویکرد فراتحلیل است. مرحله دوم) جمع‌آوری نظام‌مند مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مدنظر. در این مرحله، مطالعات پیشین در زمینه موضوع مورد مطالعه گردآوری شد. بنابراین، جامعه آماری این پژوهش را کلیه مقالات انجام

شده در ایران در زمینه اعتیاد مجازی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن تا پایان پائیز سال ۱۴۰۱ تشکیل می‌دادند که در یکی از پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)، بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، آرشیو فصلنامه‌های علمی پژوهشی مختلف و غیره نمایه شده باشند. این تعداد تا قبل از مرحله غربال مطالعات، ۲۵ مطالعه را شامل می‌شود. مرحله سوم) غربال مطالعات و گزینش مطالعات مورد استفاده و مناسب. جهت غربال‌گیری و نمونه‌گیری از جامعه یادشده، ۱۵ سند پژوهشی که دارای شرایط و ملاک‌های انتخاب بودند، گزینش شدند؛ مانند علمی پژوهشی بودن مقاله، مشخص بودن یافته آماری و مشخص بودن حجم نمونه بود که جهت ترکیب کمی نتایج و به‌دست آوردن نتیجه واحد احصا شدند. مرحله چهارم) گردآوری اطلاعات لازم از هر یک از مطالعات. فهرست اطلاعاتی که از مطالعات مذکور استخراج شده است شامل موارد، اطلاعات عمومی شامل: نام نویسنده(ها)، سال انتشار، جامعه‌ی آماری و حجم نمونه و شیوه‌نمونه‌گیری. در این مرحله، علاوه بر گردآوری، داده‌های هر یک از مطالعات کدبندی شده و برای مرحله بعدی در نرم افزار CMA وارد گردید.

مرحله پنجم) محاسبه اندازه اثر^۱. روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل داده‌ها به شاخص r و برآورد اندازه اثر، مورد استفاده قرار می‌گیرد. گفتنی است، در این فراتحلیل، داده‌های پژوهشی با استفاده از رویکرد هانتر و اشمیت^۲ به شاخص r تبدیل شد. برای تحلیل داده‌ها نیز ابتدا، مفروضات فراتحلیل بررسی گردید به نحوی که به کمک نمودار قیفی^۳ و همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار^۴ به بررسی خطای انتشار^۵ و با آزمون Q به بررسی ناهمگونی^۶ مطالعات پرداخته شد. سپس، با توجه به ناهمگونی بین مطالعات استفاده شده از مدل اثرات تصادفی^۷ برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر استفاده شد. در محاسبات این مدل، تغییرات مؤلفه در بین مطالعات نیز در نظر گرفته می‌شود. بنابراین، می‌توان گفت نتایج حاصل از مدل با اثرات تصادفی در شرایط ناهمگنی قابلیت تعمیم بیشتر نسبت به مدل با اثرات ثابت دارد. برای تفسیر نتایج، از نظام تفسیری کوهن^۸ بهره گرفته شده است. گفتنی است که همه این عملیات با استفاده از ویرایش دوم نرم‌افزار جامع فراتحلیل^۹ و به روش ترکیب تصادفی اندازه اثر صورت گرفت. در جدول شماره ۱ خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف پیرامون تعیین کننده‌های اجتماعی اعتیاد مجازی نمایش داده شده است.

^۱ . Effect size

^۲ . Hunter&Schmidt

^۳ . Funnel plot

^۴ . Begg and Mazumdar rank correlation

^۵ . Publication bias

^۶ . Q tset for heterogeneity

^۷ . Random effect model

^۸ . Cohen

^۹ . Comperhensive Meta-Analysis – V۲

جدول (۱): پیشینه مطالعات مرتبط

عنوان اثر	محقق و سال	نوع تحقیق	جامعه آماری	حجم نمونه	شیوه نمونه گیری
ارتباط فعالیت‌های اجتماعی و ورزش‌های گروهی با میزان اعتیاد به فضای مجازی (۲)	یعقوبی و همکاران (۱۳۹۸)	کمی-پیمایشی	دانشجویان دانشگاه شهید مدنی آذربایجان	۳۴۴	تصادفی خوشه‌ای
بررسی جامعه شناختی رابطه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی و طلاق عاطفی در خانواده‌های تهرانی (۴)	فریبرز و همکاران (۱۳۹۹)	کمی-پیمایشی	متأهلین شهر تهران	۴۰۳	خوشه‌ای دو مرحله‌ای
عوامل مؤثر بر اعتیاد به فضای مجازی بر اساس هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در بین دانش آموزان ابتدایی (۸)	حاجی حسینی (۱۴۰۱)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان شهر تهران	۳۳۱	تصادفی طبقه بندی
بررسی پدیده اعتیاد مجازی در بین نوجوانان و جوانان استان قم (۹)	هزارجریبی و صفری شالی (۱۳۹۱)	کمی-پیمایشی	نوجوانان و جوانان استان قم	۶۵۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
بررسی جامعه شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و اعتیاد اینترنتی در بین جوانان شهر همدان (۱۲)	محمدی و همکاران (۱۳۸۹)	کمی-پیمایشی	جوانان شهر همدان	۱۳۸	گلوله برفی
ارتباط حمایت اجتماعی ادراک شده و احساس تنهایی اجتماعی-عاطفی با اعتیاد به اینترنت در جامعه دانشجویی (۲۱)	بیرامی و همکاران (۱۳۹۳)	کمی-پیمایشی	دانشجویان دانشگاه تبریز	۱۷۳	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
بررسی عوامل مؤثر اعتیاد جوانان به اینترنت و پیامدهای آن (۲۲)	ستارزاده (۱۳۸۶)	کمی-پیمایشی	جوانان شهر ساری	۱۵۰	تصادفی
اعتیاد اینترنتی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانش آموزان دختر دبیرستانهای شهر کرمان (۲۳)	مقصودی و تندولی (۱۳۹۳)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان دختر دبیرستانهای شهر کرمان	۲۰۵	تصادفی سیستماتیک
عوامل مؤثر بر اعتیاد به فضای مجازی بر اساس هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در بین دانش آموزان شهر بندر لنگه	پاد (۱۴۰۱)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان شهر بندر لنگه	۳۳۱	تصادفی طبقه بندی
ارتباط بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل و وضعیت روابط اجتماعی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی لرستان	مرادی و همکاران (۱۳۹۶)	کمی-پیمایشی	دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی لرستان	۲۷۳	طبقه‌ای تصادفی
نقش شفقت خود و حمایت اجتماعی ادراک شده در پیش بینی اعتیاد اینترنتی (a۳)	شهابی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)	کمی-پیمایشی	دانشجویان دانشگاه تهران	۱۲۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
تحلیل رابطه اعتیاد اینترنتی با هویت فرهنگی نوجوانان (a۴)	احیایی و همکاران (۱۳۹۴)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان مقطع متوسطه شهرستان سراب	۳۰۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
تبیین رابطه مهارت‌های اجتماعی، خودکارآمدی، سبک زندگی و اعتیاد اینترنتی (a۶)	حمیدی و همکاران (۱۳۹۷)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان ورزشکار مقطع متوسطه ایلام	۱۲۹	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
رابطه الگوهای ارتباطی خانواده، اعتیاد به اینترنت و سازگاری تحصیلی (a۱۲)	عبدی و درخشانی (۱۳۹۵)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان دبیرستانی شهر اهواز	۳۵۹	تصادفی
پیش بینی اعتیاد به اینترنت در دانش آموزان بر مبنای حمایت اجتماعی و تئیدی ناشی از انتظارات تحصیلی	رشیدیان و همکاران (۱۳۹۶)	کمی-پیمایشی	دانش آموزان دبیرستانی شهر تهران	۲۴۶	در دسترس

یافته‌ها

در این قسمت ابتدا به بررسی مهمترین پیش فرض های فراتحلیل (همگن بودن مطالعات انجام شده و بررسی خطای انتشار در میان مطالعات) پرداخته شده است.

بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

نتایج حاصل از بررسی همگنی مطالعات تحت بررسی در جدول شماره (۲) نمایش داده شده است؛

جدول (۲): نتایج حاصل از همگنی مطالعات تحت بررسی

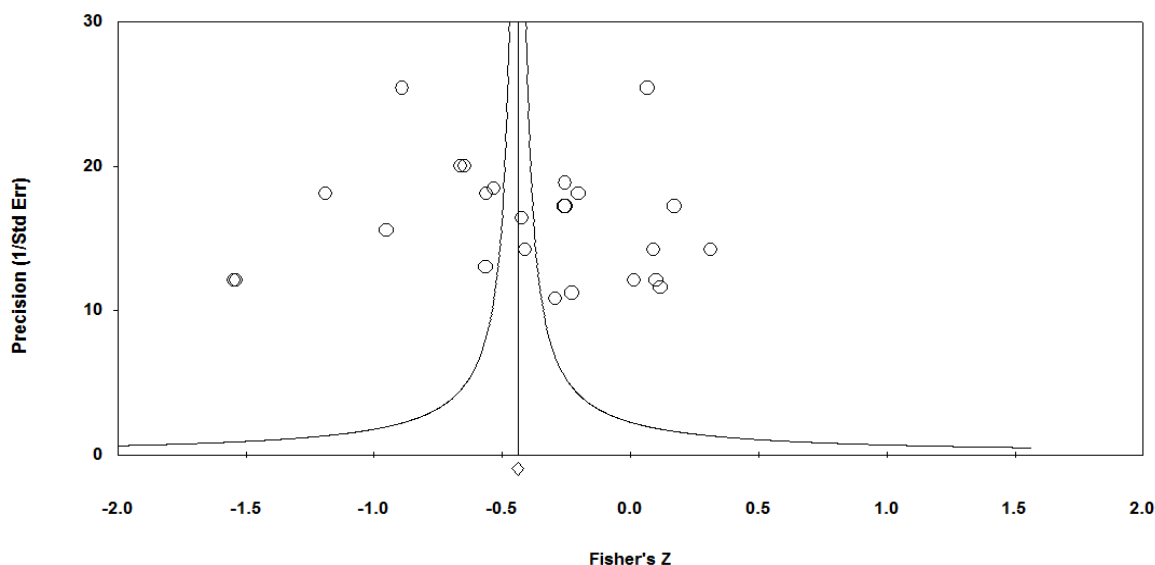
شاخص آماری	مقدار آزمون (Q)	درجه آزادی (Df)	سطح معنی داری (P -Value)	(I^2)I-Squared
نتایج	۱۴۱۱,۴۹۵	۲۵	۰,۰۰۱	۹۸,۲۲۹

با توجه به نتایج حاصل از آزمون ($Q = 1411,495, P < 0,01$)، باید گفت با اطمینان ۹۹٪ فرض ناهمگونی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود. نتایج حاصل از ضریب مجذور I نیز مؤید این مطلب است که حدوداً ۹۸ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی مطالعات مربوط می‌باشد. لذا تلفیق آنها با مدل آثار ثابت موجه نیست و باید از مدل اثرات تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد.

بررسی مفروضه خطای (تورش) انتشار

بخش دیگر فرایند فراتحلیل بررسی خطای انتشار می‌باشد که ناشی از انتشار پژوهش‌های چاپ شده و عدم انتشار پژوهش‌های چاپ شده و انواع خطاها می‌باشد. به بیانی دیگر یکی از مشکلاتی که موجب مخدوش شدن اعتبار نتایج فراتحلیل می‌شود عدم دسترسی محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. به منظور بررسی این مفروضه از نمودار قیفی، روش رگرسیونی اگر و روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار استفاده شده است که نتایج بررسی این مفروضه به کمک روش‌های مختلف در قسمت زیر ارائه گردیده است. یکی از رایج‌ترین روش‌ها به منظور بررسی خطای انتشار، نمودار قیفی می‌باشد. نمودار قیفی مطالعات گردآوری شده به منظور بررسی خطای انتشار در قسمت زیر ارائه گردیده است؛

Funnel Plot of Precision by Fisher's Z

نمودار (۱): نمودار کیفی به منظور بررسی خطای انتشار

نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه تقریباً تداعی کننده تقارن نسبی مطالعات انجام شده می باشد اما قضاوت صریحی در این مورد نمی توان انجام داد و می بایست برای این منظور از آزمون های آماری مربوطه (روش رگرسیونی خطی اگر و آزمون همبستگی بگ و مزومدار) استفاده شود در این روش فرض صفر (H_0) بیانگر متقارن بودن نمودار و عدم سوگیری انتشار می باشد و فرض خلاف (H_1) بیانگر عدم تقارن نمودار کیفی و سوگیری انتشار دارد. نتایج حاصل از بررسی روش های همبستگی بگ و مزومدار و رگرسیون اگر، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول (۳) می باشد؛

جدول (۳): نتایج حاصل از بررسی روش های همبستگی رتبه ای بگ و مزومدار و رگرسیون اگر

آزمون	مقدار ضریب کندال (tau)	Z-Value	(P-Value)
همبستگی بگ و مزومدار	۰,۱۱۴	۰,۸۱۵	۰,۴۱۴
رگرسیون اگر	برش (B)	t-Value	(P-Value)
	۱,۷۶۵	۰,۲۷۳	۰,۷۸۶

بر طبق اطلاعات جدول فوق، مقدار تائو کندال بی برابر با ۰,۱۱۴ شده است که با توجه به مقدار معناداری ($P = ۰,۴۱۴$) می توان اذعان داشت که فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می گردد، همچنین از آنجا که سطح معنی داری آزمون رگرسیون خطی اگر نیز بزرگتر از ۰,۰۵ می باشد، لذا بیانگر این مطلب است که فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می گردد. با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات

فرا تحلیل به مشخص شد که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج کلی به منظور گزارش اندازه اثر استفاده کرد، لذا در جدول شماره (۴) گزارش اندازه اثر مطالعات انجام شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول (۴): نتایج حاصل از اندازه اثر مطالعات تعیین کننده های اجتماعی اعتیاد مجازی

سطح اثرگذاری	گزارش آماری					نوع اثر	متغیر	
	شدت	sig	Z	Upper limit	Lower limit			
متوسط	۰,۰۰۱	-۱۲,۶۹۶	-۰,۳۸۶	-۰,۵۰۴	-۰,۴۴۷	تصادفی	دینداری	عوامل اجتماعی
ضعیف	۰,۰۰۳	۲,۹۷۶	۰,۲۷۹	۰,۰۵۹	۰,۱۷۱	ثابت	احساس تعلق اجتماعی	
متوسط	۰,۰۰۱	۴,۴۶۲	۰,۴۲۳	۰,۱۷۴	۰,۳۰۴	ثابت	انزوای اجتماعی	
قوی	۰,۰۰۱	-۱۸,۷۳۵	-۰,۸۸۲	-۰,۹۳۶	-۰,۹۱۳	ثابت	اعتماد اجتماعی	
متوسط	۰,۰۰۱	-۹,۸۲۶	-۰,۴۰۲	-۰,۵۶۴	-۰,۴۸۷	ثابت	فعالیت های اجتماعی	
قوی	۰,۰۰۱	-۱۴,۴۱۳	-۰,۴۵۱	-۰,۵۶۴	-۰,۵۱۰	تصادفی	پایبندی به هنجارهای اجتماعی	
قوی	۰,۰۰۱	-۲۷,۲۹۶	-۰,۶۲۸	-۰,۶۹۳	-۰,۶۶۲	تصادفی	حمایت اجتماعی	
ضعیف	۰,۰۰۱	-۴,۳۶۵	-۰,۱۳۹	-۰,۳۵۱	-۰,۲۴۸	ثابت	هویت فرهنگی	
ضعیف	۰,۸۵۶	۰,۱۸۲	۰,۱۷۵	-۰,۱۴۶	۰,۰۱۵	ثابت	مهارت های ارتباطی	
ضعیف	۰,۰۰۱	-۳,۶۷۲	-۰,۰۹۴	-۰,۳۰۱	-۰,۲۰۰	ثابت	مصرف فرهنگی	
قوی	۰,۰۰۱	-۱۷,۰۷۱	-۰,۵۴۱	-۰,۶۴۳	-۰,۵۹۴	تصادفی	روابط اجتماعی و خانوادگی	
قوی	۰,۰۰۱	-۱۹,۶۳۷	-۰,۶۸۰	-۰,۷۶۷	-۰,۷۲۷	ثابت	سبک زندگی	
ضعیف	۰,۰۰۱	-۴,۸۱۹	-۰,۱۵۰	-۰,۳۴۵	-۰,۲۵۰	ثابت	سازگاری اجتماعی	
ضعیف	۰,۰۴۹	۱,۹۹۹	۰,۲۷۹	-۰,۰۵۱	۰,۱۱۷	ثابت	سرمایه اجتماعی	
ضعیف	۰,۰۱۵	۲,۴۲۷	۰,۱۳۸	۰,۰۱۵	۰,۰۷۷	تصادفی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی	
قوی	۰,۰۰۱	-۱۳,۲۴۹	-۰,۵۱۱	-۰,۶۴۱	-۰,۵۸۰	ثابت	میزان پایبندی به سنت ها و ارزش ها	

بر مبنای نتایج بدست آمده حاصل از اندازه اثر به تفکیک عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد مجازی در مطالعات مختلف می توان گفت، براینده مطالعات موجود در این حوزه گویای این مطلب است که بجز متغیر «مهارت های ارتباطی»، سایر عوامل دارای تأثیر معناداری بر اعتیاد مجازی می باشند، در واقع اندازه اثر متغیرهای مهارت های ارتباطی بر اعتیاد مجازی معنادار نمی باشد، ولی تأثیر سایر عوامل در سطح خطای کمتر از ۱ درصد و با ۹۹ درصد اطمینان معنادار شده است. در

بین متغیرهایی که اثر معنادار دارند، تأثیر همه متغیرها به جز «انزوای اجتماعی» بر اعتیاد مجازی کاهنده می‌باشد و در مقابل هر چه افراد احساس انزوای بیشتری کنند، بیشتر به سمت استفاده بیمارگونه از فضای مجازی روی می‌آورند. همچنین حسب نتایج بدست آمده می‌توان گفت مقایسه اندازه اثر عوامل مذکور نشان داد که اعتیاد مجازی بیشتر از همه متأثر از اعتماد اجتماعی می‌باشد، به بیانی دیگر مجموع مطالعات موجود این حوزه گویای این است که مهمترین عامل مؤثر بر اعتیاد مجازی، اعتماد اجتماعی می‌باشند و به ترتیب «سبک زندگی»، «حمایت اجتماعی» و «روابط اجتماعی و خانوادگی» دارای بیشترین تأثیر بر اعتیاد مجازی می‌باشند. در ادامه نتایج حاصل از اندازه اثر عوامل اجتماعی به صورت کلی در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول (۵): نتایج حاصل از اندازه اثر کل عوامل اجتماعی

گزارش آماری					نوع اثر	متغیر
sig	Z	Upper limit	Lower limit	Effect size		
۰,۰۰۱	-۳۷,۳۴۳	-۰,۳۹۳	-۰,۴۳۱	-۰,۴۱۲	تصادفی	اثر کل عوامل اجتماعی

داده‌های جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که میانگین اندازه اثر عوامل اجتماعی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر اعتیاد مجازی در نمونه مورد پژوهش معادل $-۰,۴۱۲$ می‌باشد. چون این اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان می‌باشد، باید گفت تأثیر عوامل اجتماعی بر اعتیاد مجازی تأیید می‌شود. گفتنی است، برآورد نقطه‌ای به دست آمده ($-۰,۴۱۲$) بر مبنای معیار کوهن حاکی از این است که اندازه اثر در حد متوسط رو به بالا می‌باشد. پس، در مجموع باید گفت عوامل اجتماعی در سطح متوسط رو به بالایی می‌تواند تعیین کننده اعتیاد مجازی باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

مهمترین هدف پژوهش حاضر فراتحلیل مطالعات انجام شده پیرامون عوامل اجتماعی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی می‌باشد تا از این طریق مشخص شود در مجموع مطالعات تحت بررسی تا چه میزان اعتیاد مجازی متأثر از عوامل اجتماعی می‌باشد. گفتنی است تحقیقات داخلی انجام شده در این رابطه با رویکردهای مختلفی انجام گرفته و بعضاً منجر به نتایج مشابه یا متناقض (رابطه مستقیم و معکوس) گردیده است که همین امر اعتماد به این نتایج و واقعی بودن عوامل مرتبط به اعتیاد مجازی را به پرسش کشیده است. بنابراین مقاله حاضر در پی آن بود تا با رویکردی نوین به فراتحلیل (نه مرور نظام‌مند مطالعات پیشین، چیزی که غالباً از پژوهش فراتحلیل محور در جامعه ایران برداشت شده است، بلکه با آگاهی از مفروضات این رویکرد تحلیلی و بررسی ناهمگونی و خطای انتشار مطالعات) به ارائه درکی جامع‌تر و یکپارچه‌تر از نتایج پرداخته و امکان اعتماد به آنها را فراهم سازد. یافته‌ها نشان دادند که در مجموع اندازه اثر

عوامل اجتماعی بر اعتیاد مجازی، معادل ۰,۴۱۲ می‌باشد که بر مبنای نظام تفسیر ارائه شده از سوی کوهن، بیانگر اندازه اثری در سطح متوسط رو به بالا است. به عبارتی متغیر اعتیاد مجازی در سطح متوسط رو به بالایی متأثر از عوامل اجتماعی است. همچنین نتایج حاصل از بررسی اندازه اثر تک تک عوامل اجتماعی مورد بررسی نشان داد که به ترتیب «اعتماد اجتماعی»، «سبک زندگی»، «حمایت اجتماعی» و «روابط اجتماعی و خانوادگی» دارای بیشترین تأثیر بر اعتیاد مجازی می‌باشند.

با توجه به اینکه نتایج فراتحلیل مطالعات نشان داد که در مجموع مطالعات رابطه معنادار و مثبتی بین عوامل اجتماعی و اعتیاد مجازی با شدت متوسط رو به بالا وجود دارد. در خصوص این یافته می‌توان گفت، دورکیم استدلال می‌کند امر اجتماعی را می‌بایست با توجه به امر اجتماعی تحلیل نمود، به بیانی دیگر در صورتی که اعتیاد مجازی به عنوان یک امر اجتماعی را با عوامل اجتماعی مرتبط به آن توضیح دهیم، این تحلیل در حوزه علم جامعه‌شناسی ارتباطات قرار می‌گیرد. بنابراین با تأکید بر همین گزاره دورکیم، می‌توان نتیجه گرفت که زمانی که نرخ استفاده از اینترنت، چنان گسترده شده که صورت نابهنجاری به خود گرفته است، بایستی توسط مقوله‌های اجتماعی، فرهنگی تبیین شود، با این توضیح می‌توان گفت که به لحاظ تئوریک جامعه‌شناسان می‌توانند با استفاده از مقولات ساختاری همچون سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی، احساس تعلق اجتماعی، پایبندی به هنجارها، سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی، روابط اجتماعی و خانوادگی، دینداری و ... به تبیین اعتیاد مجازی بپردازند.

یکی از عوامل اجتماعی که در پژوهش حاضر دارای بیشترین تأثیر کاهنده بر اعتیاد مجازی بود، اعتماد اجتماعی می‌باشد، در خصوص این یافته می‌توان گفت شرایط بی‌اعتمادی است که جامعه و به تبع آن کنشگران اجتماعی را در دامان فضای روانی آنومیک فرو می‌غلطانند و می‌تواند زمینه و بسترهای لازم برای شرایط اعتیاد به هر گونه ایژه بیرونی را تسهیل نماید، در واقع شرایط بی‌اعتمادی، زمینه‌های مساعدی را برای شرایط آنومیک در جامعه فراهم می‌کند، این شرایط آنومیک، تضاد هنجارها و خلاء روانی را در ساحت کنشگر ایجاد می‌نماید که فرد تکه پاره شده در فضای این چنینی در دامان وابستگی جنون‌آور به تکنولوژی‌های جدید می‌اندازد. همچنین نتایج نشان داد که روابط اجتماعی و خانوادگی از دیگر عوامل اجتماعی مؤثری بود که نتایج فراتحلیل مطالعات نشان داد که تأثیر زیادی بر اعتیاد مجازی دارد که در این همین زمینه می‌توان گفت، پیرامون تأثیر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی بر روابط و تعاملات انسانی، اندیشمندانی چون استون معتقدند که فضای مجازی به مثابه رسانه‌ای با پهنای باند پائین در مقایسه با تعامل چهره به چهره، فرصت بیشتری را برای دخیل کردن فرایندهای تفسیر، تخیل و آرزوهای طرفین درگیر در گفتگو فراهم می‌آورد. همچنین میلر معتقد است که ارتباطات الکترونیکی دامنه‌ای جدید از چارچوب‌های تعامل را با آداب و رسومی ویژه وضع می‌کند که اگرچه آشکارا از نظر تعاملات دنیای واقعی و حضور فیزیکی فقیرترند، اما فرصت‌ها و چالش‌های

جدید را در راه ارائه و نمایاندن خود در دنیای کنونی فراهم می‌کنند، در واقع، با توجه به سرعت تحولات پیرامون فضای مجازی می‌توان پیش‌بینی کرد که اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی به تدریج جایگزین روابط واقعی انسانها در زندگی روزمره شوند و از آنجا که زندگی اجتماعی بر اساس همان روابط و ارتباطات میان انسانی بنا می‌شود، می‌تواند گاهی اوقات آسیب‌زا هم باشد که یکی از آسیب‌ها و تهدیداتی که برخی از اندیشمندان بدان اشاره داشته‌اند، بحث انزوای اجتماعی است

یکی دیگر از عوامل مهمی که بر مبنای نتایج پژوهش حاضر دارای تأثیر زیادی بر اعتیاد مجازی می‌باشد، حمایت اجتماعی و روابط اجتماعی و خانوادگی است. حمایت اجتماعی به میزان برخوردار از محبت، همراهی و توجه اعضای خانواده، دوستان و سایر افراد تعریف شده است. بر اساس نظریه کنترل اجتماعی هیرشی، ابعاد اصلی پیوند اجتماعی عبارتند از؛ دلبستگی و علاقه به دیگران، تعهد به خانواده، شغل و دوستان، مشغولیت و مشارکت مداوم در فعالیت‌های زندگی، کار و خانواده و اعتقاد به ارزش‌ها و اصول اخلاقی گروه یا جامعه. ضعف در هر یک از این ابعاد می‌تواند موجب بروز رفتارهای انحرافی در فرد شود، بنابراین اگر اعتیاد به اینترنت در زمره رفتارهای انحرافی در نظر گرفته شود، می‌توان این پدیده را از منظر رویکرد کنترل اجتماعی هیرشی تبیین نمود. همچنین بر اساس نظریه شناختی-رفتاری شاید بتوان گفت اعتقاد به اینکه هیچ کس در بیرون از اینترنت از او خوشش نمی‌آید و او را مورد حمایت قرار نمی‌دهد، باعث گرایش اعتیادگونه فرد به اینترنت شود. به علاوه این پدیده از دیدگاه نظریات جامعه شناختی نیز قابل تبیین است، به عنوان نمونه، بر اساس نظریه طرد اجتماعی، فرایند طرد ناشی از محرومیت چندگانه، گسست پیوندهای خانوادگی و روابط اجتماعی و نیز گم کردن هویت و هدف است. طرد اجتماعی به عدم مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و گروهی، عدم حضور در انجمن‌ها، نداشتن رابطه با دیگران و احساس تنهایی منجر می‌شود، از این رو افراد ممکن است برای پر کردن این خلاءها به اینترنت و فضای مجازی روی می‌آورند. بنابراین فردی که از حمایت اجتماعی بالایی برخوردار نیست، ممکن است در خطر انواع اعتیاد منجمله وابستگی به فضای مجازی باشد. پس در مجموع می‌توان گفت زمانی که فرد از سوی اجتماع و خانواده حمایت مناسبی دریافت نمی‌کند، ممکن است دچار این تحریف شناختی شود که هیچ کس او را دوست ندارد و به او اهمیتی نمی‌دهد و لذا احساس پوچی و بی‌ارزشی نماید و ناخودآگاه ترجیح دهد که در اینترنت وقت خود را بگذراند و به طریقی از احساس پوچی و کمبود عزت نفس رهایی یابد و با ایجاد روابط مجازی به گریز از این واقعیت بپردازد.

در پایان باید گفت، رواج شیوه‌های جدید رفتار اجتماعی برای پر کردن فضای زندگی، مدرنیته و زایش فرد مدرن، اهمیت یافتن سبک زندگی و سیاست زندگی برای جوانان، از هم پاشیدگی شبکه‌های سنتی همسایگی و نوسازی شهری از جمله زمینه‌های اصلی هستند که شرایط جدیدی را پیش روی جوانان قرار داده‌اند. آنچه در کنار این روندها و متأثر

از رشد رسانه‌های جدید قابل ذکر است اهمیت بیش از پیش حفظ و ایجاد تنوع در اوقات فراغت برای جوانان است. اولین نسل آشنا با اینترنت و شبکه‌های اجتماعی را باید نسل جوان و نوجوان دانست. بسیاری از آنان می‌توانند با طیفی از نرم‌افزارهای کامپیوتری کار کنند و به راحتی آن را بفهمند. این تحولات تکنولوژیک علاوه بر تأثیر گذاری بر ذوق، سلیقه و نیاز ارتباطی آنها، گذراندن اوقات فراغت آنها را نیز تحت تأثیر قرار داده است. دو فرایند رسانه‌ای شدن و خانگی شدن توصیف کننده گذراندن بخش عمده‌ای از فراغت جوانان در جوامع مدرن است. جوانان فراغت خود را بیش از پیش در خلوت سپری می‌کنند و برای سرگرم شدن به طور فزاینده‌ای به رسانه جدید و بالاخص شبکه‌های اجتماعی متکی هستند، اما از آنجا که بعضاً این نسل از سواد رسانه‌ای لازم برخوردار نیستند، متأسفانه گرفتار جنبه‌های منفی استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌شوند. در همین راستا پیشنهاداتی به شرح زیر ارائه می‌شود؛

❖ با آموزش نوع استفاده کاربران از شبکه‌های اجتماعی می‌توان تا حدودی چگونگی استفاده از آن را تحت کنترل قرار داد و از ضرر و زیان‌های ناشی از استفاده بی‌رویه از این فضا دوری گزید. لذا افزایش سواد رسانه‌ای و سواد دیجیتال کاربران در برخورد با محتوا و مطالب شبکه‌های اجتماعی مجازی پیشنهاد می‌شود. در واقع برای پیشگیری از تبدیل شدن افراد به کاربران در معرض خطر یا معتاد، برای آنان کلاس‌های آموزشی در زمینه پیشگیری از استفاده مفرط از اینترنت و فضای مجازی توصیه می‌شود.

❖ با توجه به سرعت تحولات جهانی لازم است متناسب با اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله کشور، نقشه راهی برای توسعه کیفی و نظام‌مند فضای مجازی تهیه شود که رسالت‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌های دستگاه‌های اجرایی در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بر اساس آن تنظیم و کارکردهای فضای مجازی ایرانی را متنوع و موثرتر کند.

❖ از آنجا که اقبال جوانان به حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی مسئله‌ای صرفاً فناورانه نیست و عوامل و دلالت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دارد، لازم است در راستای تصویب قانون جامع رسانه‌ها در مجلس شورای اسلامی، کارگروهی متشکل از کارشناسان، متخصصان، پژوهشگران علوم اجتماعی بررسی جوانب مختلف مرتبط با فضای مجازی را برعهده گیرد و در این میان یافته‌های پژوهشی این تحقیق و سایر تحقیقات مرتبط و نظرات صاحب‌نظران در حوزه سیاست‌گذاری، تصمیم‌سازی‌ها و جهت‌گیری آنها می‌تواند برای فضای مجازی به ویژه سیاست اعمال محدودیت دسترسی کاربران به برخی شبکه‌ها راهگشا باشد

❖ در مجموع می‌توان گفت امروزه با توجه به گسترش استفاده از اینترنت و فضای مجازی و پیدایش آسیب‌های جدیدی همچون نوموفوبیا و مشکلات توأم با آن از جمله اختلال در خواب و کاهش سلامت روان و بهزیستی ذهنی و ... انجام اقداماتی در راستای پیشگیری از اعتیاد مجازی بیش از پیش ضروری می‌نماید و تلاش برای

افزایش حمایت اجتماعی که از طریق خانواده‌ها و اطرافیان میسر می‌شود یکی از راهکارهایی است که تبعات این آسیب نو پدید را کاهش می‌دهد.

منابع

- احيایي، پویان، احمدی، آرمان، قلیزاده، آذر (۱۳۹۴). تحلیل رابطه اعتیاد اینترنتی با هویت فرهنگی نوجوانان، دو فصلنامه علمی-پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و دوم، شماره اول، پیاپی (۴۷)، صص ۵-۳۳
- اقدام پور، عزت الله، مهدیانی، زینب، پادروند، حافظ، امرایی، بهزاد، سوری، حسین (۱۳۹۸). پیش بینی اعتیاد به فضای مجازی و گرایش به رفتارهای پر خطر بر اساس خودتنظیمی عاطفی در دانش آموزان مقطع دبیرستان شهر تهران، فصلنامه روانشناسی تربیتی، سال پانزدهم، شماره ۵۳، صص ۱۰۸-۹۳.
- بیرامی، منصور، موحدی، یزدان، موحدی، معصومه (۱۳۹۳). ارتباط حمایت اجتماعی ادراک شده و احساس تنهایی اجتماعی-عاطفی با اعتیاد به اینترنت در جامعه دانشجویی، فصلنامه شناخت اجتماعی، سال سوم، شماره ۲، صص ۱۲۲-۱۰۹.
- یاد، احمد (۱۴۰۱). عوامل مؤثر بر اعتیاد به فضای مجازی بر اساس هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در بین دانش آموزان شهر بندر لنگه، پژوهشنامه اورمزد، شماره ۵۹، صص ۲۵۵-۲۲۸.
- حاجی حسینی، سکینه (۱۴۰۱). عوامل مؤثر بر اعتیاد به فضای مجازی بر اساس هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در بین دانش آموزان ابتدایی، پژوهشنامه اورمزد، شماره ۵۸، صص ۱۱۳-۸۵.
- حمیدی، مهرزاد، جلالی فراهانی، مجید، رجبی، حسین، یوسف جمال، فروزان (۱۳۹۷). تبیین رابطه مهارتهای اجتماعی، خودکارآمدی، سبک زندگی و اعتیاد اینترنتی در دانش آموزان ورزشکار مقطع متوسطه ایلام، مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی ایلام، دوره بیست و ششم، شماره اول، صص ۱۲-۱.
- رشیدیان، صمد، رشیدی، نورالدین، قنبری، نیکزاد (۱۳۹۶). پیش بینی اعتیاد به اینترنت در دانش آموزان بر مبنای حمایت اجتماعی و تنیدگی ناشی از انتظارات تحصیلی، فصلنامه سلامت روان کودک، دوره چهارم، شماره ۳، صص ۱۸۶-۱۷۶.
- ستارزاده، داود (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر اعتیاد جوانان به اینترنت و پیامدهای آن، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم اجتماعی، سال سوم، شماره چهاردهم، صص ۱۴۲-۱۲۰.
- سخائی، ایوب (۱۳۹۷). تبیین جامعه شناختی سلامت اجتماعی در بین شهروندان شهر کاشان، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم انسانی دانشگاه کاشان.
- شهابی نژاد، زهرا، زندی، سعید، عزیزمحمدی، ساناز (۱۳۹۶). نقش شفقت خود و حمایت اجتماعی ادراک شده در پیش بینی اعتیاد اینترنتی، فصلنامه دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، سال هجدهم، شماره ۲، پیاپی ۷۰، صص ۸۰-۹۱

- صادق زاده، رقیه، احدی، حسن، درتاج، فریبرز، منشی، غلامرضا (۱۳۹۷). ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی در نوجوانان، فصلنامه مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، سال هشتم، شماره ۲۴، صص ۲۶۴-۲۳۵.
- عبداللهی، شیده (۱۳۹۹). بررسی تاثیر میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر هویت ملی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مطالعات فرهنگی و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب.
- عبدی، هدی، درخشانی، سوران (۱۳۹۵) رابطه الگوهای ارتباطی خانواده، اعتیاد به اینترنت و سازگاری تحصیلی، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، سال هفتم، شماره دوم، صص ۵۷-۳۹.
- فریبرز، زهرا، ساروخانی، باقر، حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۹۹). بررسی جامعه‌شناختی رابطه اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی و طلاق عاطفی در خانواده‌های تهرانی، فصلنامه زنان و خانواده، سال پانزدهم، شماره ۵۱، صص ۱۰-۱۱۷.
- محمدی، اکرم، نقدی، اسدالله، علیوردی نیا، اکبر، کیانی، محسن (۱۳۸۹). بررسی جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و اعتیاد اینترنتی در بین جوانان شهر همدان، فصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره پنجم، صص ۲۷-۱.
- مرادی، رضوان، رشیدی، کبری، کرزبر، افروز، پیرزاد، شیرین و بیرجندی، مهدی. (۱۳۹۸). ارتباط بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل و وضعیت روابط اجتماعی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی لرستان در سال ۱۳۹۶. فصلنامه سلامت اجتماعی، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱۹۵-۱۸۶.
- مرادی، رضوان، رشیدی، کبری، کرزبر، افروز، پیرزاد، شیرین، بیرجندی، مهدی ارتباط بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل و وضعیت روابط اجتماعی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی لرستان
- معیدفر، سعید، حبیب‌پور، کرم، گنجی، احمد (۱۳۸۴). بررسی پدیده استفاده اعتیادی از اینترنت و پیامدهای آن در بین نوجوانان و جوانان شهر تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، موسسه مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
- معیدفر، سعید، حبیب‌پور، کرم، گنجی، احمد (۱۳۸۶). اعتیاد اینترنتی، علل و پیامدهای آن، فصلنامه رسانه، صص ۶۸-۳۹.
- مقصودی، سوده، تندولی، سمیرا (۱۳۹۴). اعتیاد اینترنتی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر کرمان، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۲۱۱-۱۸۵.
- مهدی زاده، سید محمد، (۱۳۸۹). نظریه‌های رسانه: اندیشه‌های رایج و دیدگاه‌های انتقادی، تهران: نشر همشهری.

■ نوغانی، محسن، چرخ زرین، مرتضی (۱۳۹۲). بررسی تأثیر فیس‌بوک بر سرمایه اجتماعی پیوندی و پل زنده در بین جوانان، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی جوانان، سال چهارم، شماره دوازدهم، صص ۱۷۳-۱۸۸.

■ هزارجریبی، جعفر، صفری شالی، رضا (۱۳۹۱). بررسی پدیده اعتیاد مجازی در بین نوجوانان و جوانان استان قم، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۵۷، صص ۱-۳۵.

■ یعقوبی، حسن، یوسفی، رحیم، امین زاده، محمد (۱۳۹۸). ارتباط فعالیت‌های اجتماعی و ورزش‌های گروهی با میزان اعتیاد به فضای مجازی، فصلنامه مطالعات روانشناسی ورزشی، دوره ۸، شماره ۲۹، صص ۲۱۷-۲۰۳.

- Kuss, D. J., & Lopez-Fernandez, O. (۲۰۱۶). Internet addiction and problematic Internet use: A systematic review of clinical research. *World journal of psychiatry*, ۶(۱), ۱۴۳.
- Lozano-Blasco, R., Robres, A. Q., & Sánchez, A. S. (۲۰۲۲). Internet addiction in young adults: A meta-analysis and systematic review. *Computers in Human Behavior*, ۱۳۰, ۱۰۷۲۰۱.
- Montag, C., Zhao, Z., Sindermann, C., Xu, L., Fu, M., Li, J., Becker, B. (۲۰۱۸). Internet communication disorder and the structure of the human brain: Initial insights on WeChat addiction. *Scientific reports*, ۸(۱), ۲۱۵۵.
- Pan, Y. C., Chiu, Y. C., & Lin, Y. H. (۲۰۲۰). Systematic review and meta-analysis of epidemiology of internet addiction. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, ۱۱۸, ۶۱۲-۶۲۲.
- Poon, K. T. (۲۰۱۸). Unpacking the mechanisms underlying the relation between ostracism and Internet addiction. *Psychiatry research*, ۲۷۰, ۷۲۴-۷۳۰.
- Wolniewicz, C. A., Tiamiyu, M. F., Weeks, J. W., & Elhai, J. D. (۲۰۱۸). Problematic smartphone use and relations with negative affect, fear of missing out, and fear of negative and positive evaluation. *Psychiatry research*, ۲۶۲, ۶۱۸-۶۲۳.
- Xu, L. X., Wu, L. L., Geng, X. M., Wang, Z. L., Guo, X. Y., Song, K. R., ... & Potenza, M. N. (۲۰۲۱). A review of psychological interventions for internet addiction. *Psychiatry Research*, ۳۰۲, ۱۱۴۰۱۶.